

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ ДІЄПРИКМЕТНИКА (на матеріалі перекладу роману В. Скотта «Айвенго»)

У статті описуються основні способи перекладу англійського дієприкметника українською мовою, визначаються труднощі перекладу та їх причини, аналізуються особливості застосування граматичних перекладацьких трансформацій у процесі перекладу дієприкметника. Автор подає аналіз перекладу дієприкметника та граматичних трансформацій, застосованих у процесі перекладу роману «Айвенго» Вальтера Скотта.

Ключові слова: трансформація, функція, властивості, поділ, інтеграція, компенсація, заміна порядку слів.

В статье описываются основные способы перевода английского причастия на украинский язык, определяются трудности перевода и их причины, анализируются особенности использования грамматических переводческих трансформаций в процессе перевода причастия. Автор предоставляет анализ перевода причастия и грамматических трансформаций, использованных в процессе перевода романа «Айвенго» Вальтера Скотта.

Ключевые слова: трансформация, функция, характеристики, интеграция, разделение, компенсация, замена порядка слов.

The article describes main patterns of Participle translation into Ukrainian, defines the difficulties of translation and their cause, analyses peculiarities of grammatical transformations usage in the process of translation. The author supplies the examples of different ways of Participle translation from the novel "Ivanhoe" by Walter Scott, and grammatical transformations applied while translating the text.

Key words: transformation, function, features, compensation, integration, partitioning, replacement.

Проблематика застосування граматичних трансформацій під час перекладу текстів з англійської мови українською посідає одне з провідних місць у перекладознавстві. Нею займалися такі вчені, як О. Швейцер, Я. Рецкер, Л. Бархударов, В. Комісарів, А. Федоров, С. Бреус та багато інших. Проблематика застосування і перекладу англійського дієприкметника десятки років цікавить науковців І. Корунця, В. Карабана, В. Коптілова, В. Шпака та інших.

Переклад англійського дієприкметника українською мовою викликає часом певні труднощі, для вирішення яких перекладачі мають застосовувати певні перекладацькі трансформації. Тому ця проблема залишається актуальною.

Метою статті є аналіз способів перекладу дієприкметника та аналіз застосування граматичних трансформацій під час перекладу дієприкметника на основі роману «Айвенго» Вальтера Скотта.

Багато вчених, таких як М. Блох, Т. Казакова, Ж. Голікова, К. Гузеєва, Т. Трошко, К. Качалова, Е. Ізраїлевич, Г. Верба, Л. Верба та інші, дали

визначення дієприкметника, назвали стани, форми, властивості та функції, у яких можуть вживатися обидві форми дієприкметника.

Англійський дієприкметник, як і український, має властивості прикметника та виконує функцію **означення** до іменника у реченні [1, с. 106]. У випадку, коли англійський дієприкметник має властивості прислівника, він виконує функцію **обставини** у реченні, яка визначає дію, виражену присудком [1, с. 107].

Дієслівні властивості дієприкметника виражаються у такому [1, с. 104]:

- 1) дієприкметник може мати прямий додаток;
- 2) дієприкметник може визначатися прислівником;
- 3) дієприкметник має форму часу та стану. Як і в інших неособових формах дієслова, час, виражений дієприкметником, має відносне значення, тобто форми часу дієприкметника звичайно виражають дію як одночасну або попередню щодо дії, вираженої дієсловом у особовій формі;

4) як було зазначено раніше, дієприкметник може виконувати в реченні функції обставини й означення. Це зумовлено тим, що дієприкметник має властивості не лише дієслова, а й прикметника та прислівника.

Вальтер Скотт у своєму романі «Айвенго» не оминув жодної можливої форми дієприкметника в пасивному чи активному станах, які виконували різноманітні функції у реченні. Найчастіше дієприкметник вживався у функції означення.

So saying, the Prince marshalled Rowena to the seat of honour opposite his own, while the fairest and *most distinguished* ladies present crowded after her to obtain places as near as possible to their temporary sovereign [9, p. 138]. – З цими словами принц повів леді Ровену до тронної ложі, найвродливіші й *найзнатніші* з присутніх дам поспішили слідом за нею, намагаючись сісти якнайближче до своєї тимчасової королеви [2, с. 255].

Значно рідше англійський дієприкметник Present Participle Active виконує функцію обставини.

«Let me see», said the Prince, «who dare stop him», *fixing* his eye on Cedric, whose attitude intimated his intention to hurl the Jew down headlong [9, p. 94]. – Подивимось, хто насмілиться його зупинити, – сказав принц, *пильно дивлячись* на Седрика, який явно мав намір скинути єврея вниз головою [2, с. 236].

Також вживається дієприкметник у формі Perfect Participle Active, що означає дію, яка передує дії, вираженій дієсловом-присудком, і перекладається дієприслівником докожаного виду:

Having said this, he fixed his torch in a twisted branch of iron which served for a candlestick; and, placing the oaken trivet before the embers of the fire, which he refreshed with some dry wood, he placed a stool upon one side of the table, and beckoned to the knight to do the same upon the other [9, p. 177]. – *Говорячи це*, він застромив смолоскип у зігнуту залізяку, що заміняла свічник, поставив триногий дубовий стіл ближче до вогнища, підкинув на майже вгасле вугілля кілька сухих полін, присунув лаву до столу і жестом запросив лицаря сісти напроти [2, с. 280].

Дієприкметник *having said* позначає дію, яка є попередньою щодо дії, вираженої дієсловом-присудком *fixed*.

Уже багато років визначні наукові діячі, такі як І. Корунець, В. Карабан, В. Коптілов та інші, систематизують правильність перекладу англійського дієприкметника українською мовою.

Залежно від форми дієприкметник може перекладатися українською мовою прикметником, іменником, дієприкметником, прислівником, дієприслівником або присудком підрядного речення [6, с. 298].

Проаналізувавши переклад, виконаний І. Базилянською [2] можна зазначити, що авторка перекладу застосувала такі способи перекладу дієприкметника:

1) українським прикметником:

All the monarchs of the Norman race had shown the most *marked* predilection for their Norman

subjects; the laws of the chase, and many others equally unknown to the milder and more free spirit of the Saxon constitution, had been fixed upon the necks of the subjugated inhabitants, to add weight, as it were, to the feudal chains with which they were loaded [9, p. 23]. – Усі монархи норманського походження видавали *явно* перевагу своїм одноплемінникам; мисливські закони та інші розпорядження, відсутні у більш м'якому та ліберальному саксонському кодексі законів, лягли на плечі переможених, збільшуючи тягар і без того непосильного феодалного гніту [2, с. 206].

Цей приклад показує переклад англійського дієприкметника у формі Past Participle Passive *marked* українським прикметником *явний*.

2) дієсловом. Цією частиною мови можливий переклад таких форм англійського дієприкметника: Present Participle Active та Passive.

The Knight had scarcely finished a hasty meal, ere his menial announced to him that five men, each *leading* a barbed steed, desired to speak with him [9, p. 117]. – Лицар ледь устиг нашвидку поїсти, як слуга доповів, що його запитують п'ятеро незнайомих людей, кожен з яких *привів* коня у повному бойовому спорядженні [2, с. 251].

У цьому прикладі можна побачити, що дієприкметник у формі Present Participle Active був перекладений І. Базилянською дієсловом *привів*. Це можна пояснити тим, що перекладач не хотіла акцентувати увагу читача на довготривалості дії, а лише позначила те, що вона відбулася.

3) дієприкметником українською мовою можуть бути перекладені такі форми дієприкметника: Past Participle Passive та Active.

At length the barriers were opened, and five knights, *chosen* by lot, advanced slowly into the area; a single champion riding in front, and the other four following in pairs [9, p. 99]. – Нарешті ворота відчинили, і п'ять лицарів, *обраних* за жеребом, повільно виїхали на арену: один спереду, решта за ним попарно [2, с. 240].

У наведеному прикладі дієприкметник у формі Past Participle Passive *chosen* перекладений дієприкметником *обраних*, що є його повним еквівалентом.

4) іменником:

So saying, he lifted the coronet, and placed it upon Rowena's head, in token of her acceptance of the temporary authority assigned to her [9, p. 114]. – *З цими словами* він підняв вінець і поклав його на голову Ровени на знак того, що вона приймає тимчасову владу [2, с. 250].

5) дієприслівником. Цією частиною мови може бути перекладений дієприкметник у формі Perfect Participle Active та Passive, Present Participle Active та Passive:

A few minutes pause *having been allowed*, that the combatants and their horses might recover breath, Prince John with his truncheon signed to the trumpets to sound the onset [9, p. 105]. – *Давши* коням і вершникам кілька хвилин перепочити, принц Джон подав знак сурмачам грати сигнал до бою [2, с. 243].

У цьому прикладі видно, що англійський дієприкметник у формі Perfect Participle Passive перекладений українським дієприслівником *давши*, але при цьому автор замінила англійський дієприкметник пасивного стану українським дієприслівником активного стану, що не порушило контексту речення.

Нами було з'ясовано, що труднощі для перекладу представляють деякі сполучення іменника і дієприкметника в англійській мові, що не відповідають нормам сполучуваності в українській мові і тому передаються іншими лексико-граматичними засобами.

Серед труднощів перекладу англійського дієприкметника українською мовою В. Шпак виділяє такі [8]:

1) форма Participle II правильних дієслів співпадає з формою Past Indefinite (Simple), тобто *opened – відкрив* та *відкритий*;

2) дієприкметник у функції означення у англійському реченні може стояти після означуваного слова, що може утворювати труднощі у його розпізнаванні:

The magazine *opened* on the third page seemed to be interesting. – Журнал, *відкритий* на третій сторінці, здавався цікавим;

3) у випадках, коли поєднання англійського іменника та дієприкметника не відповідають нормам поєднання в українській мові, тому його потрібно перекладати за допомогою інших лексико-граматичних конструкцій:

Stone *thrown* into the pong first jump then go to the bottom. – Камінець, *який кидають* до ставка, спочатку плигає, а потім йде до дна;

4) Participle II на початку речення у функції обставини перекладається безособовим підрядним реченням:

Packed in strong boxes, the goods arrived in good condition. – *Запаковані* у міцні коробки, товари прибули у гарному стані;

5) дієприкметники, утворені від англійських дієслів, які не співпадають з українськими за ознакою присутності або відсутності прийменників за ними, потребують особливої уваги під час процесу перекладу:

The meeting *followed* by discussion was successful. – Збори, *слідом за якими* відбулося обговорення, були успішними;

6) дієприкметники, які стоять на першому місці у реченні та виступають частиною присудка. Це речення з інверсією, та вони мають бути перекладеними з обставини або додатку, який стоїть після дієприкметника, після чого перекладається присудок, а у самому кінці – підмет:

Attached to the diploma draughts and list of abbreviations. – До диплому *додані* креслення та список скорочень;

7) дієприкметники, які є вступним членом речення, можуть перекладатися по-різному:

Незважаючи на те, що в українській мові форми дієприкметника є більш різноманітними, ніж в англійській, український дієприкметник вживається рідше, ніж в англійській, оскільки він має більш книжний характер. Крім того, український

дієприкметник може виражати тільки одночасну або попередню дію по відношенню до дії, позначеної дієсловом-присудком. Тому навіть проста форма дієприкметника теперішнього часу далеко не завжди має формальні відповідники у вигляді дієприкметника в українській мові.

Одним із прийомів, які допомагають перекладачеві зробити точний та лаконічний переклад, є трансформації. Перекладацькі трансформації (заміни) відбуваються через неповну спільність чи відмінність англійської та української мов.

Інтерес до проблеми перекладацьких трансформацій з боку лінгвістів та їх усебічне вивчення є в курсі теорії і практики перекладу вже традиційними. О. Швейцер, Я. Рецкер, Л. Бархударов, В. Комісарів, А. Федоров, Є. Бреус та багато інших присвятили дослідженню перекладацьких трансформацій свої численні статті та монографії.

Залежно від характеру одиниць вихідної мови, які розглядаються як вихідні в операції перетворення, перекладацькі трансформації можна поділити на лексичні, граматичні та лексико-граматичні.

Ми розглянемо найбільш складний, на наш погляд, вид трансформацій – граматичні трансформації. Особливо яскраво вони проявляють себе під час перекладу дієприкметника. Це спричинене тим, що в українській мові не існує чіткого відповідника англійському дієприкметнику. До граматичних трансформацій Л. Науменко та А. Гордєєва [7] відносять поділ (внутрішній та зовнішній), інтеграцію (внутрішню та зовнішню), компенсацію та заміну порядку слів.

Переклад, виконаний І. Базилянською, є колоритним та насиченим усіма можливими граматичними трансформаціями. Серед них провідне місце належить **зовнішньому поділу**, суть якого полягає уперекладі складного речення декількома простими.

There was a murmur even among the attendants of Prince John; but De Bracy, whose profession freed him from all scruples, extended his long lance over the space which separated the gallery from the lists, and would have executed the commands of the Prince before Athelstane the Unready had recovered presence of mind sufficient even to draw back his person from the weapon, had not Cedric, as prompt as his companion was tardy, unsheathed, with the speed of lightning, the short sword which he wore, and at a single blow severed the point of the lance from the handle [9, p. 93]. – *Навіть у почті принца почулося ремствування. Але де Брасі, далекий як воїн від будь-якої делікатності, простягнув довгого списа і, мабуть, виконав би наказ принца, перш ніж Ательстан Неповороткий устиг би подумати, що треба ухилитися від зброї, якби Седрик із блискавичною швидкістю не вихопив свого короткого меча й одним ударом не відітнув сталевий наконечник списа* [2, с. 236].

Граматична трансформація поділу в наведеному прикладі була використана для того, щоб полегшити сприйняття тексту.

Відмінності у граматиці англійської та української мов яскраво ілюструє така граматична

трансформація, як **внутрішній поділ**, суть якої полягає в перекладі простого речення складним. Нею неможливо не скористатися, через те що в українській мові немає повного аналога англійському дієприкметнику. Саме з цієї причини перекладач І. Базилянська часто користувалася цим типом граматичної трансформації. Частіше за все речення перекладалися складнопідрядним реченням.

Secondly, any knight proposing to combat, might, if he pleased, select a special antagonist from among the challengers, by touching his shield [9, p. 97]. – Кожен лицар, що бере участь у турнірі, має право вибрати собі суперника з – поміж п'ятьох призвідників для цього йому треба тільки доторкнутися списом до щита призвідника [2, с. 239].

У цьому прикладі чітко видно застосування внутрішнього поділу, тому що дієприкметник *proposing* за правилами граматики української мови не можна перекласти одним словом. Переклад у цьому випадку можливий лише за допомогою підрядного речення.

Інтеграція є зворотнім процесом до поділу, але це не робить її менш важливою.

Зовнішня інтеграція полягає в об'єднанні під час перекладу декількох простих речень у одне складнопідрядне чи складносурядне речення.

The name of Ivanhoe was no sooner pronounced than it flew from mouth to mouth, with all the celerity with which eagerness could convey and curiosity receive it. It was not long ere it reached the circle of the Prince, whose brow darkened as he heard the news [9, p. 147]. – Як тільки було вимовлене ім'я Айвенго, воно стало передаватися із вуст у уста і незабаром досягло слуху принца Джона; обличчя його затьмарилося, коли він почув цю новину [2, с. 262].

Процес **внутрішньої інтеграції**, який полягає в перекладі складного речення простим, також можна яскраво проілюструвати прикладами з роману.

It was to this person, such as we have described him, that the Prince addressed his imperious command to make place for Isaac and Rebecca [9, p. 92]. – І саме до нього звернувся принц Джон із наказом звільнити місце для Ісаака та Ребеки [2, с. 235].

Грамматична трансформація, під час якої відбувається **зміна порядку слів** у реченні яскраво відображає відмінності між англійською та українською мовами.

But with the blood of this ancient royal race, many of their infirmities had descended to Athelstane [9,

p. 92]. – Проте разом із царською кров'ю своїх предків Ательстан успадкував і чимало їхніх слабкостей [2, с. 235].

У поданому прикладі показана зміна порядку слів у перекладеному реченні, порівняно з реченням оригіналу. Це можна пояснити тим, що через граматичні правила української мови словосполучення *had descended to Athelstane* можна лише перекласти як *Ательстан успадкував*, а не інакше.

Компенсацію, яка рідко застосовується при перекладі дієприкметників та полягає в тому, що втрата значення в одній частині речення компенсується в іншій його частині, автор перекладу все ж таки не оминула. І ми можемо побачити її застосування в наступному прикладі з роману «Айвенго».

The elected Queen of Love and Beauty was then to crown the knight whom the Prince should adjudge to have borne himself best in this second day, with a coronet composed of thin gold plate, cut into the shape of a laurel crown [9, p. 98]. – Слідом за тим обрана напередодні королева кохання й краси увінчає лицаря, якого принц визнає найзвитяжнішим з усіх, лавровим вінком із чистого золота [2, с. 239].

Зробивши аналіз перекладу роману В. Скотта «Айвенго» І. Базилянською, можна зазначити, що англійський дієприкметник українською мовою авторка переклала прикметником (Past Participle Passive, Present Participle Active та Past Participle Active), іменником, дієприкметником (Past Participle Passive та Active), прислівником, дієприслівником (Perfect Participle Active та Passive, Present Participle Active та Passive) або присудком підрядного речення (Present Participle Active та Passive).

Процес перекладу не є простою заміною одиниць однієї мови одиницями іншої мови. Навпаки, це складний процес, що включає низку труднощів, які необхідно долати перекладачеві. Одним із прийомів, які допомагають перекладачеві, є трансформації. Перекладацькі трансформації відбуваються через неповну спільність чи відмінність англійської та української мов. Оскільки дієприкметник є граматичною категорією нами було проаналізовано застосування граматичних трансформацій в процесі перекладу роману, таких як поділ (внутрішній та зовнішній), заміна порядку слів, компенсація та інтеграція (внутрішня та зовнішня). Авторка перекладу скористалася усіма можливими трансформаціями і тим самим надала точності перекладу та зробила його зрозумілим українському читачеві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верба Г. В. Граматика сучасної англійської мови / Г. В. Верба, Л. Г. Верба. – Київ : ТОВ «ВП Логос», 2004. – 341 с.
2. Ч. Вільсон, Дж. Макспедден. Робін Гуд. В. Скотт. Айвенго : [романи] / Ч. Вільсон, Дж. Макспедден. Робін Гуд. В. Скотт ; [пер. з англ. Базилянської І. Л.]. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2009. – 528 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Грамматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В'ячеслав Іванович Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 276 с.
4. Карабан В. І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову / В. І. Карабан, Дж. Мейс. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 608 с.
5. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу : [навч. посіб.] / Віктор Вікторович Коптілов. – К. : Юніверс, 2002. – 280 с.
6. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : [підручник] / Ілько Вакулович Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 448 с.

7. Науменко Л. П. Практичний курс перекладу з англійської мови на українську : [навч. посібник] / Л. П. Науменко, А. Й. Гордєєва. – Вінниця : Нова книга, 2011. – 136 с.
8. Основи перекладу: граматичні та лексичні аспекти : [навч. посіб.] / [за ред. В. К. Шпака]. – К. : Знання, 2005. – 310 с.
9. Walter Scott. Ivanhoe. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://franklang.ru>.

© Остапенко С. А., 2013

Дата надходження статті до редколегії 20.05.2013 р.

ОСТАПЕНКО Світлана Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Криворізького інституту ПВНЗ «Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій та управління», м. Кривий Ріг.

Коло наукових інтересів: новітні методи навчання іноземних мов, порівняльна стилістика, сучасні тенденції та інновації в галузі перекладознавства.